

ստնք կ'սրբապատ, որ է Հապէշի և Գուհրէի սահմանատեղին, թէպէտ այն կողմերու ձորան անձրեւները արդէն սկսած և սաստիկացած էին, բայց մեր պարտաւորեալ նպատակին ժամ մը յառաջ հասնելու համար, հարկադրեցանք սաստիկ անձրեւներէն թրջուելով և յորդեալ ու սառսկահոս վերանգալից գետերէն մերկ անցնելով, հազիւ թէ յաւիտի վերջերը Տարս-Այսպա ըսուած ամենաբարձր և գոռաբամատոյց լեռը հասանք։ Ճանապարհին այս նեղութիւններէն և եղանակաց խտուածքներէն տկարանալով մեր հեան եզոզ լճէկիէլ անուռն եկեղեցական պատանին, զոր եղաւ անողորմ մահուան, եօթն աւուր մէջ։

Տարս-Այսպէն կէլլի-Թափոր՝ որ երեք աւուր ճանապարհ էր, ուր կը գտնուէր Թագաւորը, անհնար եղաւ մեզ երթալ հոն՝ գետերուն սաստիկ յորդութեան պատճառաւ և սուրբատմաց երկիւղներէն, մանաւանդ որ՝ առանց Թագաւորի գիտութեան չէր կարելի իշխաններուն մեղի անոր մօտ զրկելու, միայն Ս. Խաչի տօնին վերջերը սովորութիւն ունին իրենց կողմէն Թագաւորին մօտ մարդ խրկելու։ Այս առթիւ մեր հոն հասնիլն ալ ի մուշուցին անոր։ Թէպէտ որ երբ կը լի մեր դալուստը խիստ կ'ուրախանայ և կը պատուիրէ մեր գտնուած երկրին իշխաններուն՝ որ պատուով հիւրասիրեն մեզի, և կը խոստանայ ըսելով՝ թէ Մատուռով քիչ օրէն կամ անձամբ գալով կ'ամ վաշտ մը զօրք խրկելով իմ քով և կ'ընդունինք զիրենք։ Այն միջոցին խաչի Վարդապետին անուն առաջարկեցին իւր բնական ցաւոց վերայ մեր գալստեան լուրն ալ աւելի ցաւ տալով իրեն՝ յանկարծամահ կը մեռնի Սակոնլա քաղաք բանտարկութեան մէջ։ Իսկ մենք պատահաւոր թէ

գտնելով՝ Ահմէտ Բեկ անուանով սուրհանդակին ձեռքը Տարս-Այսպայի իշխաններէն գաղտնի Վարդաբէն լեզուաւ նամակ մը զրկեցինք թէ ոգորոս Թագաւորին, որ ի նշան ընդունելութեան գրոյն և ի պատիւ մեր ջորի մը պարգեւելով թղտառաբին՝ վար կը գնէ զինքը ըստ սովորութեան իր տալիք հրամանացը սպառնելու համար։

Այս ուրախական աւերակները ան անգամ կը հաղորդէր մեզ անկէ թղտառարը Շատ չանցաւ Թագաւորը մեր գալստեան համար իւր զգացած ուրախութիւնը բերանացի յայտնէն զատ՝ մեր նամակին ալ կը պատասխանէ կրկնելով իւր առաջին խոստումը, բայց նամակը երկրին իշխանաց ձեռքն անցնելով ոչ միայն անոր մէջ պարունակուած յուսադրական իտքերէն կը զրկուինք, այլ և իշխանները մեր գաղտնի բանագնացու թիւնը խնայալով կրկնին ընդ ակամբ նայլ մեղի, որոնք թէպէտ առ երեսո հպատակ, բայց սրբատմ հակառակ էին Թագաւորին։

Այն միջոցներուն թէ ոգորոս Նոգալիական բանակին իւր վրայ գալու ձայնը առնելուն պէս՝ Վէլլի-Թափոր լեռը ձգելով՝ գէպի Սակոնլա գնաց, ուր տեղ էր իւր բոլոր շղթայակապ բանտարկելոյ անառիկ բարձր լեռը, որ մեզմէ ութ օր հեռի էր։ Այն առանց սպաստամբները մեր վրայ թափելու ցան։

Թըրսո — Վովալի անուն զօրավար ապստամբը տիրեց մեր իշխաններուն բոլոր նահանգին, միայն Տարս-Այսպանառիկ լեռը մնաց, ուր մենք կը գտնուէինք։ Այն իշխանները թէ ոգորոս Թագաւորին հաւաքած գանձերը մէջերին բաժնէլէ զատ՝ գիշերանց յանկարծ մեր երկու խոշոր անառիկներուն մէջ գտնուած թանկագին ըն-

ծայացումներն և ուրիշ հարկում որ գոյ-
քերն յափշտակելով և մեզի հան թող-
լով կրփախշին կ'երթան ։ Մաս առաւն
թորոս—Արվազի ապստամբապետը լե-
ռանը տիրելով մեզի ալ կառնու իր
բանակին հետ Չանկ բաւած տեղը
կը տանի ։ Իւր անուղղակի կերպիւ-
մեր ազդեցութիւնն ու կրօնքը քննել
տալէն զինի քանի մի անգամ ալ կրօ-
նական մեծ ժողովներ կազմել տարով,
յայտնի քննել կուտայ, որոնք մեր Հայ
ըջալը և ուղղափառ հաւատք ունե-
նալը կրտուագեն ։ և Հայոց վրայ ինչ
որ գրուած է իրենց գրքերուն մէջ,
համաձայն կը գտնեն անոնց մեր տուած
դաւանանքը ։ Եւ յետ այնորիկ զմեզ
իրենց իրեւ գաւառակից կ'ընդունին ։
Եւսր վրայ թորոս—Արվազի կրփաի մեր
առջեւ խանդակել, մեր ձեռքն եղած
խաղը կը համբուրէ, ներողութիւններ
կը խնդրէ, և հրաման կուտայ որ մեր
ապրուստը հոգան ։ Եւսու ամենայ-
նիւ իրենց եկեղեցականաց զրդմամբը
չուզէր դարձեալ հրաման տալ մեզի
մեր երկիրը վերագառնալ, այլ կ'ըսէր
թէ « Եւսու ան զիկեց ձեզի մեր քովը,
և ձրի եպիսկոպոս ու առաջնորդ մը
մեզի պարգեւեց ։ Եւ նպատակն այն
էր՝ որ իւր բաղձանքին համեմատ թա-
գաւորիլու որ ըլլայ, օծումը մեր ձե-
ռօքն ընդունի, և զմեզ իրեւ առաջ
նորդ Խոստիք քաղաքը նստեցնէ ։

Հաստա անիկայ իւր բաղձանքին,
այլ կուտայ մը մէջ Վալչեմ—Արվազիէն
զորնուեցաւ ու մեռաւ, և մինք նոյն
ամենազորաւոր ապստամբին ձեռքն
ընկանք, որ մեզի ետ դարձնելու հա-
մար առած աղերսագրերնին և թա-
խանձանքնին բնաւ չէր ուզէր կտա-
րել, ճանապարհները գոց են բռնելով,
և իւր փառասիրութեանը կը ծառա-
յեցնէր մեզի ։ Եւսպիտի դառն վի-
ճակի և անանկ վաղեմացեալ ժողովը

գեանմը մէջ յայտնիս միայն Ղաւտուած
դրած էինք, և այս երկամեայ միջոցին
մէջ հազիւ թէ մէկ անգամ կարողա-
յանք Եւսու ծոյ տնօրէնութեամբ նա-
մակ մը ուղղել Ձեր Վանապատի-
Հայրութեան, և մեր վերագարձը հը-
նարելու ճար մը գտնել ։ Եւս միջոցին
Սուսովայի Գաղղիական Հիւպատո-
սը՝ որ միանգամայն Ենդիտք Տէրու-
թեան ալ գործակալ է, յատուկ նա-
մակաւ կը խնդրէ Թէկրի իշխանէն, որ
ճանապարհ տայ մեզի մեր երկիրը դառ-
նալու ։ Նոյնպիսի գիր մ'ալ կ'ուղարկէ
Վալչեմ—Արվազիին, որ մեր վերագարձը
փութացնէ, իմացնելով անոր Թէկրի
երկրին բաց ըլլալը, Վալչեմ—Արվազիին
նոյն գիրը ստանալէն քանի մը օր ետ-
քը մեր կրկին աղերսագիրն ալ ընդու-
նելով, վերջապէս կը զիջանի և ճամբայ
կը հանէ մեզի Թէկրի վրայօք, որու
իշխանը Տէճաղմաճ Բաստան մեծ պու-
տուով ընդունեց մեզի, և ճամբու ծա-
խուց համար հազար թալեա և չորս
ջրի ընծայեց, և կէս ժամ հետեւինք
ընկերանալով իւր բանակաւ՝ իրիտ
մեծ պատուով ճամբայ դրաւ ։

Արագան Հայր, այս երկամեայ պան-
դիստութիւններնուս մէջ անասնելի
նեղութեանց մասնուեցանք, երբեմն
այս գին և երբեմն այն գին թափառե-
լով ապստամբներու ձեռքօք, Եւ թէ-
պէտ չլթայակալ չէինք և ոչ բանտա-
կած, այլ աղատութեան շունչը կը ծը-
ծէինք, բայց քաղաքական պատերազմին
պատճառաւ, որ անմիջապէս սկսաւ,
ճանապարհները աւելի վատագաւոր
եղան ։ Եւս և այն ապստամբ իշխաննե-
րը որոնք Թէոդորոսի մահուանէն ա-
ռաջ և ետքը թագաւորութեան հե-
տամուտ էին, մեզի իրեւ Եպիսկո-
պոս եւ վարդապետ իրարու ձեռքէ
խլել կ'ուզէին և իրենց հետ անտուն
և անյարկ կը չընեցնէին, յոս սալով՝ որ

մը մը կը թաղաւորեն և մեր ձեռք
կ'օծուին և ուստի մեզի հետեւին
գտննալը իրենց փառաց ու բաղձանաց
հասնելու համար էր :

Անգի աւելի վշտացնողը թէոդո-
սի անակնկալ հեռանալը և Նիգդիա
կան բանակին շուտով վերայ հասնիլն
եղաւ : որով մեր ցանկալի նպատակը
անգործագրելի մնաց : Չեմք ուզեր
այս նիւթիս վրայ երկար խօսիլ, ան-
ձանօթ ըլլալով մեզի Նիգդիական կա-
թափաբութեան սոյն մասին ունեցած ըն-
թացքը սկսածանաւոր նկատմունքները :

Ահա, ահի, Սրբազան Հայր, մեր
ճանապարհորդութեան և մեր պաշտօ-
նին համառօտ տեղեկագիրը, զոր պա-
տիւ ունիմք Ձեր Սրբազնութեան մա-

տու ցանկերու, որով պիտի խնայաք յայտն
նապէս թէ աստուածային Տեսչութեան
մէկ գործն էր այնպիսի վայրենացեալ
աշխարհի մէջ կենդանի մնալով մեր
վերադարձը : Ձեր Սրբազնութեան և
բոլոր միաբան Հայր և օրհնեալ Ազգիս
արժանաւոր ազօրօք օժանդակութիւն
նքնալ, կը հաւատամք որ, մեծապէս
օգնեց մեզի :

Սոյն տեղեկագիրս հետ նոյն իրերով
Ձեր Սրբազնութեան նսեւ մեր ճա-
նապարհորդութեան վրայ գրած ըն-
դարձակ տեղեկութեանց պատմուն-
քութեան գիրքը և մնալի խորին ակնա-
ծութեամբ :

Իսկակ Մարտիրոս
Տեղեկա Օւսկարագիր :

ՀԱՄԱՌՈՅ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏՈՐ ԵՒ ՈՍՏԱՆ ԳԱԽԱՌԱՅ

Վարագայ սուրբ ուխտէն ելլելով
առաւօտեան ժամ վեցին հասանք Նի-
գդի քառան գիւղը : Այս այն գիւ-
ղն է, ուր մեր քաջին Վարդանայ ժա-
մանակ Վեհնդեանց ուխտագիր
ծուրք խումբ ժողոված էին և Պորսից
գէտ պատերազմելու կը պատրաստու-
էին : Գանի մը ժամ անցս հանգիստ
առնելէն զինի ելանք Պորսից բանա-
կապեղը ալքէ անցնելով ի գիր քա-

ռինք : Այս տեղ կայ բարեհամ աղ-
բիւր մը, որոյ անունն է Վրմաղբիւր,
որուն համար աւանդութեամբ կրօն-
թէ Պորսից քրմապետը այս աղբիւրին
եղբրք բանակած էին : Այս աղբիւ-
րին ներքեւ, Վրեւելեան կողմէն մը-
ղանի մը երկայնութեամբ և մէկ մը-
ղան լայնութեամբ, ջրաւէտ մարդա-
գետին մը կայ, որ Վրեւմեան կող-
ման իւր երկայնութեան ծայրը
չորս ժամ հեռաւորութեամբ մին-
չեւ Աղթամարայ ծովալիւր կը հա-
ցունէ, և հիւսիսային կողմանէ ունի
իւր եղբրք մեծ գետն Նիգդույ օր
Հայկոյ Չորոյ Վրեւելեան կողմի սա-
կաւ ինչ ի Հիւսիս կրթնած լեռնե-
րէն ելլելով արագընթաց այս մարդա-
գետինի եղբրքէն անցնելով կը թափի
ի ծովն Աղթամարայ : Այս տեղս Հա-
յոյ չորս գիւղից վրայ բաժանուած է,
որոյ անուններն են Նիգդ, խարսկանց

(*) Ներկայ համառօտ Ստորագրութիւնը Աթա-
այոս Աթո՝ միաբան Աղթամարցի Եփեսանէս վար-
դապետի գրուածքն է, զոր անցեալ տարիները իւր
վայրենաց աշխարհեան գնացած՝ միջոցին աշխա-
տարարած է : Մենք հրատարակելով այն ստորագրու-
թիւնը գլխաւոր նպատակ ունիմք ամեն բանիմաց
Հայոս առիթ մը ապրել, որպէս զի հայ Հայրենեաց
մեջ շրջադասած ժողովանք ջանաց ի գիր սրբանայ-
նեւ իւր տեսնելը ի գիտութիւն հեռաւորաց :
ժամն զի Եղիշտոսի և Բագրեւորի գեանաւոր աւե-
րակները այժմ աւելի յայտն են գիտնական աշխա-
րհի, քան թէ Հայաստանի մարտերու թէ տեղա-
գրութիւնը Հայուն և յի սոցիալական շրջան և